ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Gleaner

Vol 20 (1995)

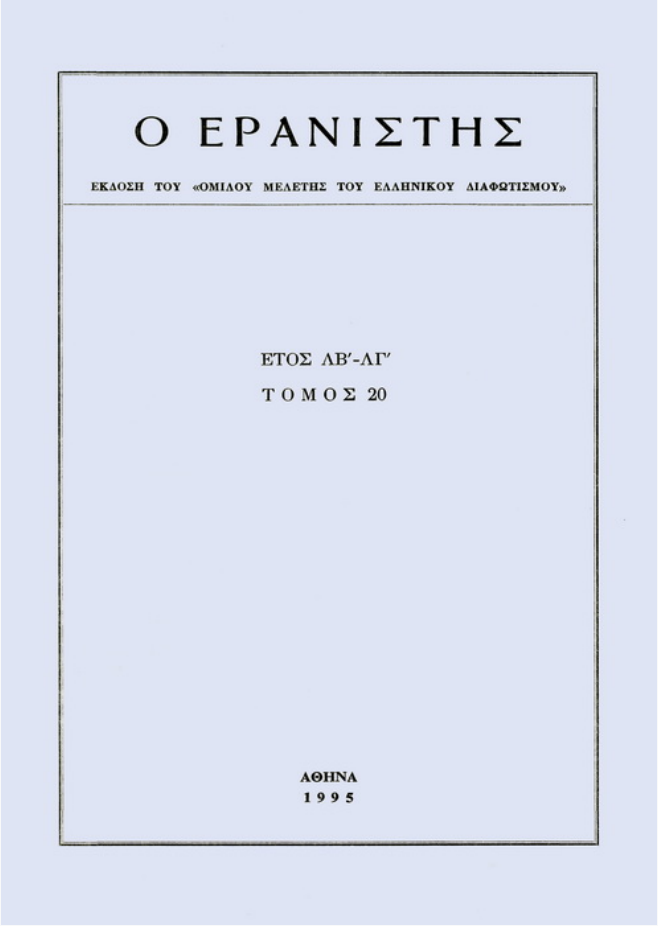
Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ ΛΒ'-ΛΓ'

ΤΟΜΟΣ 20

ΑΘΗΝΑ
1995

Αυτόγραφη επιστολή του Θεόφιλου Κορυδαλλέως προς τον Antoine Léger

Βασ. Ι. Τσιότρας

doi: 10.12681/er.245

To cite this article:

Τσιότρας Β. Ι. (1995). Αυτόγραφη επιστολή του Θεόφιλου Κορυδαλλέως προς τον Antoine Léger. *The Gleaner*, *20*, 235–242. https://doi.org/10.12681/er.245

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 22/01/2026 21:16:25

Παρασχολήματα

ΑΥΤΟΓΡΑΦΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ANTOINE LÉGER

Ο ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΥΣ,* ὁ σημαντικότερος ἀριστοτελικὸς σχολιαστὴς τῶν ἀρχῶν τοῦ Νεότερου Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρξε, ὅπως εἶναι γνωστό, καὶ συντάκτης ἑνὸς ἐπιστολογραφικοῦ ἔργου *Περὶ ἐπιστολικῶν τύπων*, ποὺ γνώρισε μεγάλη διάδοση στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως φανερώνουν οἱ τέσσερις ἐκδόσεις[1] καὶ τὰ πολυάριθμα χειρόγραφά του, καὶ ἀποτέλεσε βασικὸ ἐγχειρίδιο ἐπιστολογραφίας. Ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ὅμως ἀλληλογραφία τοῦ ὀνομαστοῦ λογίου εἶναι ὡς σήμερα δημοσιευμένες μόνο εἴκοσι ἐπιστολές,[2] ἀπὸ τὶς ὁποῖες μία εἶναι αὐτόγραφη καὶ ἀπευθύνεται στὸν μαθητή του καὶ γνωστὸ διδάσκαλο τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς στὴν Κωνσταντινούπολη Ἰωάννη Καρυοφύλλη.[3] Ὡστόσο ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ καὶ τὸ μοναδικὸ αὐτόγραφο γράμμα τοῦ Κορυδαλλέως. Κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ καταλόγου τοῦ H. Omont[4] γιὰ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα

---

* Εὐχαριστίες ὀφείλω στοὺς καθ. κ.κ. Ι. Ε. Στεφανὴ καὶ Δ. Ζ. Νικήτα γιὰ τὶς πολὺ χρήσιμες ὑποδείξεις τους καὶ στὸν κ. Ph. Monnier τῆς Δημόσιας καὶ Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης.

1. Λονδίνο [1]1625, Μοσχόπολη [2]1744, Halle [3]1768 καὶ Βενετία [4]1786. Βλ. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τόμος Ι [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 48], Ἀθήνα 1984, σ. 237.

2. Βλ. ἀπαρίθμηση τῶν ὡς τώρα δημοσιευμένων ἐπιστολῶν τοῦ Κορυδαλλέως (εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στὴν προκείμενη αὐτόγραφη λατινικὴ ἐπιστολὴ ὁ ἐπιστολογράφος γράφει τὸ ἐπίθετό του μὲ δύο λάμδα) ἀπὸ τὸν Ι. Ε. Στεφανή, «Πέντε ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέως», *Ἑλληνικὰ* 42 (1991-1992) 103-113.

3. Βλ. Ι. Ε. Στεφανής, «Ἡ αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέα πρὸς τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη», *Ἑλληνικὰ* 37 (1986) 160-163. Πανομοιότυπο τοῦ ἐγγράφου στὸν C. Tsourkas, *Les Débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans, La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1570-1646)* [Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν -Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου], Θεσσαλονίκη [2]1967, πίν. XXIII-XXIV, σ. 375-377. Βλ. καὶ τὴ βιβλιοκρισία Λ. Γ. Μπενάκη, *Ἑλληνικὰ* 23 (1970) 399-404, ἰδιαίτ. γιὰ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ σ. 403-404.

4. H. Omont, *Catalogue des manuscrits grecs des Bibliothèques de Suisse*, Centralblatt für Bibliothekswesen, III. Jahrgang, 9. u. 10. Heft, Septbr.-Oktbr. 1886 (ἀνατύπ.: Wiesbaden 1965, Kraus Reprint Ltd, Vaduz- Otto Harrassowitz),

τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Ἐλβετίας ἐντοπίστηκε στὴν Bibliothèque publique et universitaire τῆς Γενεύης, κώδ. gr. 37-38 (150 Omont), φφ. 306-307, μία ἀκόμη αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Κορυδαλλέως γραμμένη σὲ ἀρκετὰ καλὰ λατινικά,[5] ποὺ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ἀντώνιο Legerus (Antoine Léger), τὸν διαπρεπὴ προτεστάντη ἱεροκήρυκα τῆς ὁλλανδικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη (1628-1636), στενὸ φίλο καὶ συνεργάτη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρη (1620-1638) στὸ πρόγραμμά του γιὰ μεταρρύθμιση καὶ ἀνανέωση τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας.[6]

Τὸ γράμμα ἀποστέλλεται στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἔχει γραφεῖ στὴ Ζάκυνθο, ὅπου ὁ Κορυδαλλεὺς ζεῖ καὶ διδάσκει ἤδη ἀπὸ τὸ 1628, στὶς 13/3 Ἰουνίου 1634, σὲ μιὰ περίοδο κρίσιμη γιὰ τὸν Ἀθηναῖο διδάσκαλο, καθὼς τότε εἶχε κινηθεῖ ἐναντίον του ὁ μηχανισμὸς τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴ διεξαγωγὴ εἰς βάρος του μυστικῆς ἔρευνας γιὰ ἀντικαθολικὴ δράση ἀπὸ τὸν Ἐνετὸ προβλεπτὴ τοῦ νησιοῦ (7 Μαΐου 1634).[7] Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ γράμματος, αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπάντηση σὲ δύο προηγούμενα γράμματα τοῦ προτεστάντη ἱερωμένου (στ. 3-4, 8) —στὸ πρῶτο δὲν ἀπάντησε ὁ Θεόφιλος, προκαλώντας ἔτσι τὴ δυσαρέσκεια τοῦ Léger (στ. 3 *molestèque fers*)—, μὲ τὰ ὁποῖα τὸν καλοῦσε ἐσπευσμένα στὴν Πόλη (στ. 9 *istic, cum studio*), γιὰ νὰ συνδράμει τὸ Πατριαρχεῖο,

---

σ. 436-437: πρόκειται γιὰ ἕνα σημαντικὸ κώδικα (portefeuille) ποὺ συναπαρτίζεται ἀπὸ ἔγγραφα ἢ ἐπιστολὲς τοῦ Κύριλλου Λούκαρη ἢ ἐπιστολὲς ποὺ ἀπευθύνονται στὸν A. Léger καὶ ἀφοροῦν κυρίως τὸν Λούκαρη. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κορυδαλλέως πρὸς τὸν Léger, ὅσο τουλάχιστον μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω, εἶναι ἀνέκδοτη.

5. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Κορυδαλλεὺς σπούδασε στὴ Ρώμη καὶ Πάδοβα (1604-1613) καὶ ἑπομένως ἦταν καλὸς γνώστης τῆς λατινικῆς. Ἐπιπλέον σώζονται δικές του ἑλληνικὲς μεταφράσεις λατινικῶν ἀριστοτελικῶν ὑπομνημάτων τοῦ δασκάλου του Cesare Cremonini: π.χ. *Καίσαρος Κρεμονίνου ὑπόμνημα εἰς τὸ περὶ τῆς καθύπνου μαντικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους* στὸν κώδ. Marcianus Gr. IV 47, φφ. 152-160, ποὺ θεωρεῖται αὐτόγραφο (;) τοῦ Κορυδαλλέως, βλ. E. Mioni, *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum Codices Graeci Manuscripti*, Vol. I, pars 2, Βενετία 1972, σ. 239-240.

6. Γιὰ τὸν A. Léger καὶ τὴν ἐπιρροὴ ποὺ ἄσκησε στὸ μεταρρυθμιστικὸ πρόγραμμα τοῦ Λούκαρη βλ. G. Hering, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ 1620-1638*, μετάφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1992, σ. 217 κ.ἑ. Βλ. ἐπίσης S. Baud-Bovy, «Antoine Léger pasteur aux vallées vaudoises du Piémont et son séjour à Constantinople. D'après une corréspondance inédite 1622-1631», *Revue d'histoire suisse* 24 (1944) 193-219.

7. Ἡ ἔκθεση δημοσιεύεται σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Κ. Μέρτζιο, «Θεόφιλος ὁ Κορυδαλεὺς ὁ Ἀθηναῖος», *Ἀθηναϊκὰ* 11 (1958) 13-14, καὶ τὸν Tsourkas, *ὅ.π.*, σ. 58-59, 371-374 (πρωτότυπο καὶ γαλλικὴ μετάφραση). Ὁ Ἐνετὸς προβλεπτὴς ἀναφέρει γιὰ τὸν Κορυδαλλέα ὅτι «ὑποστηρίζει κατὰ τοῦ λατινικοῦ δόγματος τὰ νέα σφάλματα τοῦ ἑλληνικοῦ δόγματος», δηλ. τὶς μεταρρυθμιστικὲς ἀπόψεις τοῦ Λούκαρη.

πού ἀντιμετώπιζε ἔσχατους κινδύνους (στ. 10 *in extremis*), καὶ νὰ βοηθήσει στὴν ἀναδιοργάνωση καὶ προστασία τῆς Ἐκκλησίας (στ. 15).[8] Ὁ Léger γιὰ νὰ καταστήσει ἀποτελεσματικότερη τὴν ἔκκλησή του ἐπικαλεῖται τὸν πατριάρχη καὶ τὸν Ὀλλανδὸ (προφανῶς, ἀφοῦ ἦταν ἐφημέριος τῆς πρεσβείας του) πρεσβευτὴ Cornelis Haga (στ. 13-15), μεταφέροντας στὸν Κορυδαλλέα τὶς εὐχὲς καὶ τὴν εὔνοια τῶν δύο ἀνδρῶν.

Προφανῶς ἡ συγκεκριμένη ἀλληλογραφία Léger-Κορυδαλλέως σχετίζεται μὲ τὴν ἐπικίνδυνη κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε (1633-1634) στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ὅταν μέσα σὲ ἕνα νοσηρὸ κλίμα ἔντονων καὶ παρασκηνιακῶν ραδιουργιῶν καὶ συνωμοσιῶν ρωμαιοκαθολικῶν κύκλων καὶ Ἑλλήνων ἑνωτικῶν ἱεραρχῶν (στ. 18) εἶχε ἐκθρονιστεῖ δύο φορὲς μέσα σὲ λίγους μῆνες ὁ Κύριλλος Λούκαρης: στὶς 14 Ὀκτωβρίου 1633 γιὰ λίγες μέρες ἀπὸ τὸν Κύριλλο Κονταρὴ καὶ στὶς 16 Μαρτίου 1634 ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Πατελάρο, γιὰ νὰ ἐπανέλθει στὴ θέση του στὶς 12 Ἀπριλίου χάρη στὴ βοήθεια τῶν φίλων καὶ ὀπαδῶν του καὶ κυρίως τοῦ Ὀλλανδοῦ πρεσβευτῆ. Ἡ κατάσταση ὅμως ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει ἐξαιρετικὰ ρευστὴ καὶ μεγάλος ἀναβρασμὸς ἐπικρατοῦσε στὰ πράγματα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (στ. 21-22), θέτοντας σὲ κίνδυνο ὄχι μόνο τὸ μεταρρυθμιστικὸ καὶ ἀνανεωτικὸ πρόγραμμα τοῦ Λούκαρη ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴ ζωή του,[9] γι' αὐτὸ ζητήθηκε καὶ ἡ συνεισφορὰ τοῦ Κορυδαλλέως στὸν κοινὸ αὐτὸν ἀγώνα.

Δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ Léger ἐπικοινωνοῦσε τακτικὰ μὲ γράμματα μὲ τὸν Κορυδαλλέα ἢ ἂν ἀλληλογραφοῦσαν τώρα γιὰ πρώτη φορὰ ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ κινδύνου ποὺ διέτρεχε ὁ Λούκαρης —φίλος καὶ συνεργάτης καὶ τῶν δύο ἀνδρῶν. Ὑπὲρ μιᾶς προηγούμενης γνωριμίας[10] τῶν δύο ἀνδρῶν μέσω τοῦ πατριάρχη εἴτε μὲ κάποια συνάντηση εἴτε μὲ γράμματα συνηγορεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Léger ἀπὸ τὸν Κορυδαλλέα ὡς *amicus* στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ γράμματος. Τὴν ἐκδοχὴ τῆς γνωριμίας μὲ γράμματα ἐνισχύει τόσο ἡ πληροφορία τοῦ Ναθαναὴλ Κωνώπιου, πρωτοσύγκελλου τοῦ Πατριαρχείου, ὅτι στὰ 1636 ὁ Κορυδαλλεὺς τοῦ ἐξέφρασε τὴ λύπη του, ποὺ δὲν εἶχε συναντηθεῖ (ἕως τότε) μὲ τὸν Léger,[11] ὅσο καὶ ἡ

---

8. Ὁ Κορυδαλλεὺς στὴν ἐπιστολή του παραθέτει σχεδὸν αὐτολεξεὶ τὰ λόγια τοῦ Léger καὶ τὸ δηλώνει μάλιστα μέσα σὲ παρένθεση: στ. 11 *(ais)*, στ. 16 *(ut tuis utar)*.

9. Γιὰ τοὺς ἀγῶνες καὶ τὴ διαμάχη γύρω ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸν Λούκαρη στὰ ἔτη 1633-1634 βλ. G. Hering, *ὅ.π.*, σ. 310-315, 325-331. Γιὰ τὸ ἀνανεωτικὸ πρόγραμμα τοῦ πατριάρχη βλ. *αὐτόθι*, σ. 179-246.

10. Πρβ. Κ. Δυοβουνιώτης, «Ἐπιστολὴ Γεωργίου Κορεσσίου πρὸς Θεόφιλον Κορυδαλλέα», *Ἐκκλησία* 14 (1936) 299, ὅπου ὁ Κορέσσιος κατηγορεῖ τὸν Κορυδαλλέα ὡς ὀπαδὸ τῶν προτεσταντικῶν ἑρμηνειῶν τοῦ Léger: *Καὶ ἐσὺ πέρνεις τὰ τοῦ Λεγήρου τοῦ ἀμαθοῦς καὶ αἱρετικοῦ εἰς τὰς ἐξηγήσεις τῶν κεφαλαίων...*

11. Βλ. Tsourkas, *ὅ.π.*, σ. 60, ποὺ θεωρεῖ τὴν πληροφορία αὐτὴ τοῦ Κωνώπιου ὡς «un faux compliment de Conopios à son patron Léger». Ἡ ὕπαρξη τῆς ἐπιστολῆς καὶ κατ' ἐπέκταση ἑνὸς διαύλου ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν μᾶς

Zante 13 Juin 1634
Theoph. Corydallens à A. Léger.
N° 10

306

Prestantiss.me et Clariss.me Vir, Bone ac Frater
in Christo pluriman Observande.

Officium in scribendo à me Requiris, Molestè fert, quod semel et bis accepis
à te literis, nullum responsum hactenus dedi. Ego si mihi conscius esset
ullo modo in re deliquisse, id potendum veniam, confuerem ad Deligneve.
quia non ad modum laboriosè à facilitate, singulari humanit.e tua in potestatem.
Secum me ipsa usque usque sensisti, tibi et sine supplicat.e, quemque fore ad debitis.
Primis a: lis, discentes annunciabat omnes Byzantios, in Tegeo Athenes, qui ante
quam Ego inuenirem cui lit.as adiuti darem, audiuisset et Venetijs aequilisse.
Sed de his quid plura? Vnor iste, et certè sans ad Sedio, ut audes, Sed ad quid,
et quid futurus ad iudes; ut Succurat (ais) Matri Eccle.e in extremis agentis.
Sed quante minuis opus hoc, quante auctoritatis? Diuine prorsus Ego dicam
εὐστοχίας, quae humana industriae, quandoquidem illa elevata sit. De Rev.
D. Pat. pice.e et τοῦ ἡν patrina ad debitis. rui opinione humanitate, et
summam cum ac benevolentiam Ego Eccl.e D. Legati, Sed adversariande (ut tuis ait) et quendam Eccle.e, ubi exul sanctorum virorum in pon suis.
tus, et Eximia auctoritate suscitatur, non sine Maxima difficulte quidlaui
potuit, et multas quotidie αἰχμαλωτόσολοις, et ψευδαδέλφοις sustinere Mo.
lestias conqueritur. quid facere potest Mea hec qualis qualis sit Vocula?
Atlantis Robore opus est, aut ἀνδρομεδοφυλακῆς via quam poscebat, quae ad
Sublimandum tantum pondus non succumberet, intanta.e onus revulsa non sol.
Ego Eccle.e quasi ais salutem non deprecor, restauratione Solis Pioris
proceis relinquenda Fidei, quas in Deum fundere etiam acynthi, et
ubi uis terrarum non prohibet. Scribo feliciter progenitrix mentis
alia occasione illata Sortem perlitiens. Vale. ———

Rev.e Dignit.i Tuae

Zacynthi 1634
13/3 Junij

BIBLIOTHÈQUE DE GENÈVE

Dilectissimus Theophilus
Corydallens.

105

Πανομοιότυπο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Θεόφιλου Κορυδαλλέως πρὸς τὸν Antoine Léger.

διάρκεια παραμονῆς τοῦ Ἐλβετοῦ στὴν Πόλη (1628-1636), ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἀπουσία τοῦ Θεόφιλου στὴ Ζάκυνθο καὶ στὴ Βενετία.

Ἡ ἐπιστολὴ γράφεται βιαστικά, ὅπως δηλώνει καὶ ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης της (στ. 24 *festinanter*), ἐπειδὴ προφανῶς αὐτὸς ἑτοιμαζόταν νὰ ἀναχωρήσει μὲ κάποιο πλοῖο ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο (στ. 24 *nautis*). Πρὸς ποιὰ κατεύθυνση; Μᾶλλον πρὸς τὴ Βενετία, ὅπου λίγους μῆνες ἀργότερα, στὶς 10 Δεκεμβρίου 1634, θέτει —ἀνεπιτυχῶς— ὑποψηφιότητα γιὰ τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῆς ἐκεῖ Ἑλληνικῆς Κοινότητας.[12]

Τὸ κείμενο δίνεται σὲ διπλωματικὴ ἔκδοση,[13] διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία, ὁ τονισμὸς καὶ τὰ κεφαλαῖα ἀρχικὰ γράμματα τῶν λέξεων· διορθώνεται σὲ λίγα σημεῖα ἡ στίξη καὶ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα καταχωρίζονται μόνο τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα. Στὴ συνέχεια ἀκολουθεῖ ἡ νεοελληνικὴ ἀπόδοση.

Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς πρὸς Antoine Léger στὴν Κωνσταντινούπολη
Ἐπιστολὴ πρωτότυπη καὶ αὐτόγραφη. Ζάκυνθος, 13/3 Ἰουνίου 1634
(κώδ. ἀρ. 37-38 τῆς Δημόσιας καὶ Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης. φφ. 306-307)

Ἡ ἐπιστολὴ φέρει τὴν ἀκόλουθη ἐξωτερικὴ ἐπιγραφή:

Praestantiss(i)mo Clarissimoque Viro D(omino) D(omino) Anto-
|[2]nio Legero Theologiae Doctori Ver|[3]bi Diuini Ministro, et Amico pluri|[4]mum obseruando
|[5] Constantinopoli.

(φ. 306):

Praestantiss(i)me Et Clariss(i)me Vir, Do(mi)ne ac Frater
in Christo plurimum Obseruande.

Officium in scribendo à me Requiris, molestèque fers quod semel et bis acceptis |[4] à te literis, nullum responsum hactenus dedi. Ego si mihi conscius essem |[5] ullo modo in hoc deliquisce, ad petendam ueniam, concurere non dedignarer, |[6] quam non admodum laboriosè à facilitate, singularique humanit(at)e tua impetrassem. |[7] Sed cum me culpa uacare sentiam, tibi et sine supplicat(io)ne, purgatum fore non dubito. |[8] P(ri)mis (e)n(im) lit(er)is discensus annuntiabatur tuus Byzantio cum Legato Veneto, qui ante|[9]quam Ego inuenirem cui

---

ἀναγκάζει νὰ ἑρμηνεύσουμε διαφορετικὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Κωνώπιου.

12. Βλ. Μέρτζιος, *ὅ.π.*, σ. 10, Tsourkas, *ὅ.π.*, σ. 59-60.

13. Οἱ ὄρθιες παρενθέσεις χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν ἐπιτμήσεων. Οἱ παρενθέσεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν συντάκτη τοῦ γράμματος τυπώνονται πλάγια.

lit(er)as ad uos darem, auditus est Venetijs appullisse. |[10] *Sed de his quid plura? Vocor istic, et certè satis cum studio, ut uideo, sed ad quid,* |[11] *et quid facturus non uideo; ut succuram (ais) Matri Eccle-(si)ae in extremis agentis.* |[12] *Sed quantae uirtutis opus hoc, quantaeque auctoritatis? Diuinae potius Ego dicam* |[13] *αὐτοργίας, quam humanae industriae, quomodocunque illa elleuata sit. De Reu(erendissimi)* |[14] *D(omini) Pat(ris) piet(at)e et στοργῆ paterna non dubito. Noui optimè humanitatem, et* |[15] *summam erga me beneuolentiam Ill(ustrissi)mi atque Eccel(entissi)mi D(omini) Legati. Sed ad re-*|[16] *sarciendam (ut tuis utar) et tuendam Eccle(si)am, ubi etiam tantorum uirorum ingens uir*|[17]*tus, et Eximia auctoritas, non sine maxima difficult(at)e opitulari* |[18] *possunt, et multas quotidie a ψευδαπόστολοις, et ψευδαδέλφοις sustinere mo*|[19]*lestias conguntur, quid facere posset mea haec qualis qualis sit Vocula?* |[20] *Atlantis Robore opus est, αὐτοκρατορικῆ inquam potestate, quae ad* |[21] *sustinendum tantum pondus non succumberet. In tanta u(er)o o(m)nium rerum perturbat(io)ne* |[22] *Ego Eccle(si)ae, quamuis salutem non desperem, restaurationem in solis Piorum* |[23] *praecibus relinquendam iudico, quas in Deum fundere etiam Zacynthi, et* |[24] *ubi uis terrarum non prohibet. Scribo festinanter properantibus nautis,* |[25] *alia occasione oblata scribam prolixius. Vale.*

|[26] *Reu(erend)ae Dignit(at)i Tuae*
|[27] *Zacynthi 1634*
|[28] *13/3 Junij*
|[29] *addictissimus Theophilus* |[30] *Corydalleus.*

5 *deliquisce*] l. *deliquisse* 8 *discensus*] l. *diss-* | *Veneto*] *uen-* a.c. 11 *agentis*] l. *agenti* 15 *Eccel-*] l. *Excel-* 17 post *auctoritas* eras. Th. *uidetur* 18 *ψευδαπόστολοις*] l. *ψευδαποστόλοις* 19 *conguntur*] l. *cog-* | *Vocula*] *Votula* a.c. 20 *Atlantis Robore*] cf. Diogen. II 67 (Corpus Par. Gr. I 207) | *aut* ante *αὐτοκρατορικῆ* eras. Th. | *αὐτοκρατορικῆ*] *-ρικῶ* a.c. 23 *Praecb* ante *praecibus* eras. Th. | *fundere*] infinitivum pro coniunctivo hortativo *fundant?*

Πρὸς τὸν Ἐξοχότατο καὶ Ἐνδοξότατο Ἄνδρα Κύριο Κύριο Ἀντώνιο Λέγερο, Διδάκτορα Θεολογίας, Ὑπηρέτη τοῦ Θείου Λόγου καὶ Φίλο πάρα πολὺ σεβαστό, στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἐξοχότατε καὶ Ἐνδοξότατε Ἄνδρα, Κύριε καὶ Ἀδελφὲ
ἐν Χριστῶ πάρα πολὺ Σεβαστέ.

Ζητᾶς ἀπὸ μένα νὰ ἐκπληρώσω τὸ καθῆκον μου γράφοντας καὶ φέρεις βαρέως πού, ἂν καὶ ἔλαβα ἀπὸ σένα μία καὶ δύο φορὲς γράμματα, δὲν ἔδωσα ἕως τώρα καμία ἀπάντηση. Ἐγώ, ἂν αἰσθανόμουν ὅτι κατὰ κάποιο

τρόπο ἔχω σφάλει σὲ αὐτό, δὲν θὰ ἀπαξιοῦσα νὰ σπεύσω νὰ ζητήσω συγχώρεση, τὴν ὁποία θὰ εἶχα ἐξασφαλίσει χωρὶς μεγάλο μόχθο ἀπὸ τὴν εὐπροσηγορία καὶ τὴ μοναδική σου καλοσύνη. Ἀλλὰ ἂν καὶ αἰσθάνομαι ὅτι δὲν ἔχω σφάλει, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θὰ ἐξαγνιστῶ ἀπὸ σένα καὶ χωρὶς ἱκεσία. Στὰ πρῶτα λοιπὸν γράμματα ἀνακοινωνόταν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἡ διαφωνία σου μὲ τὸν Βενετὸ Πρεσβευτή,[14] *ὁ ὁποῖος προτοῦ ἐγὼ βρῶ σὲ ποιὸν νὰ δώσω γράμματα γιὰ σᾶς,*[15] *μαθεύτηκε ὅτι κατέπλευσε στὴ Βενετία. Ἀλλὰ γιατί νὰ πῶ περισσότερα γι' αὐτά; Καλοῦμαι ἐκεῖ καὶ μάλιστα μὲ ἀρκετὴ βιασύνη, ὅπως βλέπω, ἀλλὰ πρὸς τί καὶ τί θὰ κάνω δὲν βλέπω· γιὰ νὰ βοηθήσω (λὲς) τὴ Μητέρα Ἐκκλησία, ποὺ βρίσκεται στὰ ἔσχατα. Ἀλλὰ αὐτὸ πόσο μεγάλης ἀρετῆς ἔργο εἶναι καὶ πόσο μεγάλης αὐθεντίας; Θεϊκῆς μᾶλλον θὰ ἔλεγα αὐτοργίας, παρὰ ἀνθρώπινης φιλοπονίας, ὅσο μειωμένη κι ἂν εἶναι ἐκείνη. Γιὰ τὴν εὐμένεια καὶ πατρικὴ στοργὴ τοῦ Σεβασμιωτάτου Κυρίου Πατρὸς*[16] *δὲν ἀμφιβάλλω. Γνώρισα ἄριστα τὴν καλοσύνη καὶ τὴ μέγιστη εὔνοια πρὸς ἐμένα τοῦ ἐκλαμπρότατου καὶ ἐξοχότατου Κυρίου Πρεσβευτῆ. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναδιοργανωθεῖ (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω δικά σου λόγια) καὶ νὰ διαφυλαχθεῖ ἡ Ἐκκλησία, ὅπου ἀκόμη καὶ ἡ πελώρια ἀρετὴ τόσο σημαντικῶν ἀνδρῶν καὶ ἡ ἐξέχουσα αὐθεντία μποροῦν νὰ βοηθήσουν ὄχι χωρὶς πάρα πολὺ μεγάλη δυσκολία καὶ καθημερινὰ ἀναγκάζονται νὰ ὑφίστανται πολλὲς ἐνοχλήσεις ἀπὸ ψευδαποστόλους καὶ ψευδαδέλφους, τί θὰ μποροῦσε νὰ κάνει ἡ δική μου αὐτή, ὅποια εἶναι, ἀδύναμη φωνή; Χρειάζεται τὴ δύναμη τοῦ Ἄτλαντα, αὐτοκρατορικὴ θὰ ἔλεγα ἐξουσία, ποὺ νὰ μὴν καταβληθεῖ γιὰ νὰ ἐπωμιστεῖ ἕνα τέτοιο βάρος. Ἐγὼ ὅμως σὲ μιὰ τόσο μεγάλη ἀναταραχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων τῆς Ἐκκλησίας, ἂν καὶ δὲν ἀποβάλλω κάθε ἐλπίδα σωτηρίας, κρίνω ὅτι πρέπει νὰ ἀφεθεῖ ἡ ἀνανέωση στὶς προσευχὲς μόνο τῶν εὐσεβῶν, τὶς ὁποῖες νὰ ἀναπέμπουν καὶ στὴ Ζάκυνθο καὶ ὅπου ἡ βία τῆς γῆς δὲν ἐμποδίζει. Γράφω βιαστικά, ἐπειδὴ οἱ ναῦτες ἐπείγονται. Ἂν παρουσιαστεῖ ἄλλη εὐκαιρία, θὰ γράψω ἐκτενέστερα. Χαῖρε.*

Τῆς Σεβαστῆς Ἐντιμότητός Σου

Ζάκυνθος 1634
13/3 Ἰουνίου

οἰκειότατος Θεόφιλος Κορυδαλλεύς.

---

14. Πρόκειται γιὰ τὸν Pietro Foscarini (1633-1636), ποὺ ἐνῶ ἀρχικὰ στὰ γεγονότα τοῦ 1633 ὑποστήριζε τὸν Λούκαρη, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1634 στράφηκε πρὸς τὸν ἀντίπαλό του Ἀθανάσιο Πατελάρο ὡς «πολὺ πιστὸ φίλο» τῆς Βενετίας· βλ. Hering, ὅ.π., σ. 330-331, σημ. 76: γράμμα στὶς 16.3.1634 πρὸς τὴ Γερουσία τῆς Βενετίας. Ἴσως αὐτὴ τὴ διαφορὰ στάσης τοῦ πρεσβευτῆ ἀντικατοπτρίζει ἡ παραπάνω πληροφορία τῆς ἐπιστολῆς.

15. Ἴσως ὁ πληθυντικὸς *uos* δηλώνει ὅτι οἱ προτάσεις καὶ οἱ ἀπόψεις ποὺ ἐμπεριέχονται στὴν ἐπιστολὴ ἀπευθύνονται μέσω τοῦ Léger στὸν πατριάρχη.

16. Προκαλεῖ ἐντύπωση ὅτι ὁ Κορυδαλλεὺς δὲν ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ στὸν

Στὴν ἀπαντητική του ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Léger ὁ Κορυδαλλεὺς ἀναγνωρίζει τὴν κρισιμότητα τῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατεῖ στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἐξαιτίας τῶν συνεχῶν ἐπιθέσεων εἰς βάρος τοῦ πατριάρχη Κύριλλου καὶ τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ του ἔργου (στ. 21). Προβαίνει ὅμως καὶ σὲ μιὰ περαιτέρω διαπίστωση, ὅτι καμιὰ ἀνθρώπινη δύναμη δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτρέψει τὴν ἀποτυχία τῆς ἀνανεωτικῆς προσπάθειας τοῦ Λούκαρη, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οὔτε οἱ σημαντικοὶ ὑποστηρικτές του —μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Haga— (στ. 16 *tantorum uirorum*) οὔτε ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης (στ. 17 *Eximia auctoritas*) μποροῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀποτελεσματικὰ τὶς ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν τους (στ. 18-19). Μὲ αὐτὴ τὴ λογικὴ ἀπορρίπτει τὴν ἔκκληση γιὰ βοήθεια, ποὺ τοῦ ἀπηύθυνε ὁ Léger, ἐκφράζοντας ἔντονα τὴν ἀπορία του, τί θὰ μποροῦσε νὰ προσφέρει ὑπὸ τὶς παροῦσες συνθῆκες (στ. 10 *ad quid*, στ. 11 *quid*, στ. 19 *quid*). Προχωρεῖ ὅμως ἀκόμη περισσότερο ὁ Κορυδαλλεύς, διαβλέποντας τὴν ἐπερχόμενη ἄσχημη κατάληξη τῆς μεταρρύθμισης τοῦ Λούκαρη καί, θέλοντας μᾶλλον νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ σωτηρία τοῦ πατριάρχη, προτείνει οὐσιαστικὰ τὴν ἀναστολὴ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀνανέωσης καὶ ἀναδιοργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας (στ. 22 *restaurationem*). Μόνο ὁ Θεὸς καὶ οἱ προσευχὲς τῶν εὐσεβῶν πρὸς αὐτὸν (στ. 12-13 *diuinae αὐτοργίας*, στ. 22-23 *in solis Piorum praecibus ... in Deum fundere*) μποροῦν πλέον νὰ βοηθήσουν στὸ ἔργο τῆς ἀνανέωσης τῆς Ἐκκλησίας: μιὰ τυπικὰ ὀρθόδοξη ἄποψη γιὰ τὴ δύναμη τῆς προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ ἕνας εὔσχημος τρόπος γιὰ νὰ προταθεῖ ἡ ἐγκατάλειψη τῆς μεταρρύθμισης τοῦ Λούκαρη. Βέβαια ὁ Κορυδαλλεὺς σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς ἀνανέωσης τῆς Ἐκκλησίας (στ. 22 *quamuis salutem non desperem*) καὶ πέντε χρόνια μετά, στὸ ἴδιο τὸ Πατριαρχεῖο ὑπὸ δύσκολες συνθῆκες —ἕνα χρόνο μετὰ τὸν τραγικὸ θάνατο τοῦ Λούκαρη— θὰ διακηρύξει ὅτι οἱ ἀπόψεις του «*εἶναι στήλη τῆς εὐσεβείας, καὶ ὅτι ἡ ἐκκλησία μας εἰς αὐτὰ θεμελιοῦται*».[17]

ΒΑΣ. Ι. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

πατριάρχη (καὶ στὸν Haga)· γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ *Reu:* ὡς *Reu(erendissimus)* (= σεβασμιώτατος), ὅπως ἁρμόζει περισσότερο στὸ ἀξίωμα τοῦ πατριάρχη, καὶ ὄχι ὡς *Reu(erendus)*, πρβ. τὸν τίτλο τῆς Ὁμολογίας ποὺ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Λούκαρη στὸν Hering, *ὅ.π.*, σ. 226, σημ. 64: Confessio Fidei Reverendissimi Domini Cyrilli Patriarchae Constantinopolitani...

17. Βλ. τὸν λόγο τοῦ Μ. Συρίγου στὶς 27.10.1639 στὸν Κ. Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθήνα 1868, σ. 251.